

Szálkai Kinga

Transznacionális terrorizmus a nemzetközi kapcsolatok elméletében: külpolitikai válaszok és válaszlehetőségek az al-Káida és az „Iszlám Állam” tevékenységére

Arra a feltevésre alapozva, hogy az al-Káida elleni amerikai és nemzetközi fellépésnek elsősorban a nemzetközi kapcsolatok realista iskolájának hagyományaira alapozó jellemzői voltak, a tanulmány azt vizsgálja, hogy a liberalizmus és a konstruktivizmus hagyományából táplálkozó cselekvési formák mennyiben járulhatnak hozzá az „Iszlám Állam” elleni fellépéshez napjainkban. A szerző emellett érvel, hogy a heterogén elméleti megközelítés megfelelőbb, rugalmasabban alkalmazható gyakorlati választókat adna a radikális iszlamista szervezet jelentette kihívásokra.

Kulcsszavak: nemzetközi terrorizmus, nemzetközi kapcsolatok, realizmus, al-Káida, Iszlám Állam

Szálkai Kinga: *Transnational terrorism within the theory of international relations: opportunities and answers of foreign policy in countering al-Qaeda and the 'Islamic State'*

The study offers a comparative analysis of how the main schools of international relations – realism, liberalism and constructivism – can contribute to formulating adequate answers to international terrorism. The author argues that international (specifically U.S.) responses to the threat of al-Qaeda could have been more proportionate and delivered better results had not primarily realist traits of decision making been taken into consideration but other approaches as well. Now, when a similar conduct can be observed on behalf of the United States, the paper emphasizes the value added by the different traditions of international relations that should be taken into consideration.

Keywords: *international terrorism, international relations, realism, al-Qaeda, Islamic State*

„A nemzetközi kapcsolatok elméletei úgy viselkednek, mint a színes napszemüvegek – mindegyik révén csak az adott elmélet számára meghatározó eseményeket lehet látni.”

Ole J. Holsti

Bevezetés

A nemzetközi tanulmányok diszciplínájának egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy sokoldalú, plurális elméleti háttérrel rendelkezik, amelyben a különféle elméleti irányzatok sokkal inkább egymás kiegészítőiként jelennek meg, illetve a köztük kialakuló vitás kérdések által járulnak hozzá a diszciplína fejlődéséhez. Ez a pluralitás jól megfigyelhető a transznacionális terrorista csoportok tevékenységeit érintő elemzésekben, melyek nemcsak az események értelmezését segítik elő, hanem az elméleti megközelítések alkalmazhatóságának tesztelése, korlátainak azonosítása által a diszciplína fejlődését is.

Így alakult ez az al-Káida 2001. szeptember 11-i merényletét követően, az afganisztáni háború időszakában is. A realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus elméleteinek képviselői e tesztelési folyamatok során feltárták a valóságnak azokat a szegmenseit, amelyeket elméleteik képesek voltak megragadni és magyarázni, s megtörtént a hiányosságok feltárása, a kérdések feltevése is. Fontos azonban kiemelni azt a tényt, hogy az elméleti pluralitás nem jelent meg az Amerikai Egyesült Államok gyakorlati reakciójában – melynek értékeléséről azóta már kialakult a konszenzus: alapvetően sikertelen volt. Ez a reakció szinte kizárólagosan realista alapfeltevésekre épült, és számos olyan elemet hagyott figyelmen kívül, amely a későbbiekben kulcsfontosságúnak bizonyult. Azt feltételezem, hogy az elméleti pluralitás külpolitikai gyakorlatra való lefordítása, vagyis a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése a válaszreakció megtervezési folyamatába nagymértékben csökkenthette volna a szeptember 11-i merényletre adott, szinte kizárólagosan a realizmusra épülő amerikai külpolitikai válasz hiányosságainak súlyát.

Hasonló folyamatok zajlanak jelenleg a magát Iszlám Államnak nevező szervezet (IÁ)¹ tevékenysége kapcsán,² bár az eseménysorozat aktualitása miatt a történések értelmezése, hátterük feltárása egyelőre jóval nagyobb szerepet játszik a szakirodalomban, mint az elméleti megközelítések feltételezéseinek, illetve azok teljesülésének vizsgálata. Úgy vélem azonban, hogy az események ilyen korai szakaszában is érdemes az elméleti pluralitás implikációit vizsgálni, hogy elkerülhetővé váljanak azok az egyoldalú elméleti megközelítések alkalmazásából fakadó hibák, melyeket az al-Káida kapcsán már megtapasztalhatunk.

Feltételezem tehát, hogy az elméleti pluralitás külpolitikai gyakorlatra való lefordítása, vagyis a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése a nemzetközi terrorizmusra adott válaszreakció megtervezési folyamatába nagymértékben

1 A szervezet több néven is ismertté vált története során, melyek közül a legismertebbek a következők: Iszlám Állam (IS, Islamic State); Iszlám Állam Irakban és Szíriában (ISIS, Islamic State in Iraq and Syria); Iszlám Állam Irakban és Levantében (ISIL, Islamic State in Iraq and the Levant).

2 Az „Iszlám Állam” képviselete 2014-ben kijelentette, hogy a szervezet „nem tekinthető az al-Káida-hálózat részének, és soha nem volt az”. Kenneth KATZMAN et al.: *The “Islamic State” Crisis and U.S. Policy*, Congressional Research Service Report R43612, [online], 2015. 02. 11. p. 6. Forrás: fas.org [2015. 03. 04.]

hozzájárulhat az adott eseményre adható külpolitikai válasz sikeréhez. Ezt a feltételezést az al-Káida és az „Iszlám Állam” példájával szeretném a következőkben igazolni, amihez először is bemutatom a diszciplína pluralitásának lényegét, sorra felvázolom a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus alapvetéseit, majd rávetítem és alkalmazom ezeket a két szervezet tevékenységére – az al-Káida esetében a 2001. szeptember 11-et közvetlenül követő időszakban, míg az „Iszlám Állam” esetében 2013-tól napjainkig. A realista elméletből kiindulva, majd a kritikai jellegű elemzésre rátérve bemutatom, hogy az egyes elméletek milyen elemeket emeltek be kutatási területükbe az eseménysorozatokból, mindezek során szem előtt tartva, hogy hogyan értékelik a különböző irányzatok az al-Káida és az „Iszlám Állam” szerepét. A tanulmány végén összegzem, milyen hozzáadott magyarázó erővel és gyakorlati fontossággal járhatott volna a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése az Egyesült Államok külpolitikai reakciója szempontjából az al-Káida esetében, illetve milyen potenciális hibalehetőségek származhatnak az egyoldalú értelmezésből az „Iszlám Állam” esetében. A tanulmány nyugati szempontból elemzi ezeket a kérdéseket, és az angolszász típusú tudományosságban elterjedt elméleti keretek vizsgálatát tekinti céljának (azok minden korlátaival együtt), eltekintve a muszlim értelmezési szempontoktól.

A szeptember 11-i merénylet és következményei az elméleti pluralitás tükrében

Barry Buzan 2002-es tanulmányában³ amellől érvelt, hogy a nemzetközi tanulmányok egy pluralista diszciplína, amelyben nem különíthető el egyetlen domináns, minden helyzetben alkalmazható, magyarázó erővel rendelkező elmélet. Minden megjelenő elméleti perspektíva egy fontos szeletét ragadja meg a nemzetközi kapcsolatok valóságának, versengésük hozzájárul a diszciplína fejlődéséhez, természetük azonban alapvetően kiegészítő jellegű – vagyis minden elmélet fontos összefüggésekre világít rá saját módszerei által, de egyik sem képes arra, hogy kizárólagos szerepet töltsön be a nemzetközi kapcsolatok értelmezésében.

Buzan ezt az általános felfogást az al-Káida 2001. szeptember 11-i merényletének és következményeinek specifikus kérdésére kivetítve úgy véli, hogy ez az eseménysorozat, bár történelmileg nagy jelentőséggel bírt, nem érvénytelenített egyetlen elméletet sem, nem tette szükségessé új elemek bevezetését a megértéshez, és nem változtatta meg a három fő elméleti irányzat pluralista egyensúlyát sem.⁴ Számos más szerző képviseli azonban azt az álláspontot, hogy szeptember 11. eseményei egyértelműen módosították az elméleti irányzatok között kialakult hozzávetőleges egyensúlyt. Marc Lynch például több tanulmányában⁵ is amellől érvel, hogy az eseménysorozat és következményei bebizonyították, hogy a racionalista elméletek képtelenek megragadni a hasonló történelmi esemé-

3 Barry BUZAN: *The Implications of September 11 for the Study of International Relations*. A 'Research Agenda in International Politics in the Aftermath of September 11th' c. konferencián bemutatott tanulmány, [online], 2002. Forrás: asrudiancenter.wordpress.com, [2013. 04. 25.]

4 BUZAN: *i. m.*, 15. o.

5 Marc LYNCH: *Al-Qaeda's Constructivist Turn*. *Praeger Security International*, [online], 2006. Forrás: marclynch.com, [2013. 04. 25.]; Marc LYNCH: *Al-Qaeda's Media Strategies*. *The National Interest*, 2006. tavasz, pp. 51–56.

nyek lényegét, és rávilágítottak a konstruktivizmus kiemelkedő magyarázó erejére a 21. század történései kapcsán. A kritikai irányzatok képviselői között is népszerű az al-Káida szeptember 11-i merényletének példájával bizonyítani a nagy elméletek hiányosságait és saját elméleteik relevanciáját.⁶ Különösen a feminista elméletek érvelnek szívesen amellett, hogy az általuk felvázolt dichotómiák fontos szerepet játszottak az eseményekben, vizsgálatauk pedig elhanyagolhatatlan a teljes megértéshez.⁷

E tanulmány szerzője ebben a vitában köztes pozíciót foglal el. Egyetérték Buzannal a nemzetközi kapcsolatok plurális felfogásában, abban, hogy a különböző elméletek a valóság különböző szegmenseit képesek megragadni és magyarázni, illetve, hogy ezáltal kiegészítik egymást, és vitáik során alakítják tovább a diszciplínát. Elfogadom továbbá azt az álláspontot is, hogy az al-Káida szeptember 11-i merénylete nem változtatta meg lényegében a nagy elméleti irányzatok egyensúlyát, és nem cáfolta meg végletesen egyetlen elmélet relevanciáját sem. Ennek ellenére azonban úgy vélem, hogy szeptember 11-nek a nemzetközi kapcsolatok elméletében való jelentőségére vonatkozóan nem tekinthetünk el attól a számos lehetőségtől, amit az eseménysorozat és következményei nyújtottak a diszciplína művelői számára elméleteik magyarázó erejének tesztelésére. Továbbá attól sem tekinthetünk el, hogy a nemzetközi kapcsolatok részét képező biztonságpolitikai tanulmányok egyértelműen paradigmaváltó jelentőséget tulajdonít a merényletnek, ami kiemeli az eseménysorozatot a közelmúlt történelmi eseményei közül, és a nemzetközi kapcsolatok elméleti számára is középpontba helyezi mind fontos esettanulmányként, mind az elméletek tesztelése szempontjából.

Az „Iszlám Állam” tevékenysége szintén egyfajta történelmi cezúraként jelenik meg napjainkban. A szervezet működése számos forrás szerint soha nem látott kihívást jelent a nemzetközi rendszer számára, míg más szerzők véleménye szerint csupán a pre- és posztmodern elemek sajátos keveredése miatt jelent újdonságot. Nem elhanyagolható továbbá az a szempont sem, hogy a hírközlés áthatotta világunkban gyakran olyan események is korszakváltó jelentőségű történelmi fordulópontként jelennek meg, amelyekről hamar kiderül, hogy a jelen narratívái túlbecsülték azokat.⁸ Az „Iszlám Állam” valódi történelmi jelentőségének reális értékelésére tehát még várunk kell – és még inkább így van ez a nemzetközi kapcsolatok elméletére gyakorolt hatások értékelése szempontjából, hiszen az ilyen átfogó kutatások eredményei közül igen kevés került eddig publikálásra, az elméleteket formáló viták még el sem kezdődtek. Úgy vélem azonban, hogy a rendelkezésre álló elméletek, illetve azok pluralitása lehetővé teszi az „Iszlám Állam” kihívásának értelmezését is, viszont itt sem tekinthetünk el az elméleti iskolák közötti viták konstruktív hatásaitól, a számos lehetőségtől az elméletek magyarázó erejének tesztelésére, illetve a nemzetközi kapcsolatok aldiszciplínáinak fejlődésére.

6 Ronald R. KREBS, Jennifer K. LOBASZ: Fixing the Meaning of 9/11: Hegemony, Coercion, and the Road to War in Iraq. *Security Studies*, 16. évf., 2007/3, pp. 409–451; Jane CRAMER: Militarized Patriotisms: Why the U.S. Place of Ideas Failed Before the Iraq War. *Security Studies*, 16. évf., 2007/3, pp. 489–524.

7 Laura SJOBERG, Caron E. GENTRY: Reduced to Bad Sex: Narratives of Violent Women from the Bible to the War on Terror. *International Relations*, 22. évf., 2005/1, pp. 5–23; April LIDINSKY: The Gender of War: What Fahrenheit 9/11's Women (Don't) Say. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 7. 2005/1, pp. 142–146.

8 Kiss J. László: 9/11 újragondolása – A változás percepciója vagy a percepció megváltozása? *Nemzet és Biztonság*, 2011/7, 71–82 o., 72. o.

Állami szereplők és katonai erőalkalmazás – a realista megközelítés

Az amerikai külpolitikai gyakorlatot az al-Káida szeptember 11-i merényletét követő időszakban a realista felfogás dominálta. Erre az irányzatra jellemző, hogy törekszik a tényleges külpolitikai gyakorlatok elemzésére és értelmezésére, ezzel párhuzamosan viszont a teoretikusság kívánalmaira is nagy hangsúlyt fektet. Gyakran megtörténik azonban, hogy a kettő közötti feszültség, vagyis a valóságos helyzetek részletei és az elmélet feltételezéseinek konfliktusa ahhoz vezet, hogy túlzottan is általánosító kép alakul ki a valós külpolitikai helyzetről. Az elmélet megfogalmazásain túl e megfontolások külpolitikára történő gyakorlati lefordítása még inkább magában rejtje ezt a csapdát.⁹ Elmondható tehát, hogy a realista elméletre épülő gyakorlati külpolitikai lépések esetében szükséges különösen nagy figyelmet fordítani e csapda elkerülésére.

A realista megközelítés középpontjában az államok által létrehozott nemzetközi rendszer jelenik meg, amelynek a főszereplői a nagyhatalmak. A területiális felfogás nagy hangsúlyt kap az elméletben. Az államok ebben a materiális jellegű felfogásban racionális, haszonmaximalizáló szereplők, melyek funkcionálisan azonosak, céljuk pedig a biztonság és a túlélés. Ezt a nemzetközi rendszer anarchikus, konfliktusokat magában hordozó természetete miatt önségéllyel, elsősorban katonai eszközök segítségével képesek biztosítani.¹⁰ A realista elmélet elemzési szintje tehát az állam és a nemzetközi rendszer szintje, az ezen kívül eső szinteket és elemzési egységeket nem tekinti relevánsnak.

A realista irányzat több elemzési szempontot is felvázolt szeptember 11. eseményei kapcsán. Ezek két nagy csoportra bonthatók: az első a külpolitikai, a második pedig belpolitikai jellegű. A külpolitika szempontjából a realista napirend legfontosabb eleme az volt, hogy hogyan hatottak az események az Egyesült Államok világhatalmi szerepére, unipoláris hatalmi pozíciójára.¹¹ A belpolitikai motívum az állam szerepének megerősítése, a belső védelmi rendszer kiépítése volt. Bár a realista elemzők általában éles vonalat húznak a kül- és belpolitika területei között, az Egyesült Államok a terrortámadást követően nemzeti érdekére hivatkozva korlátozta a „Patriot Act” néven ismert törvény keretei között állampolgárainak egyes jogait, ami megerősítette az állam és az általa gyakorolt felügyelet szerepét, a szabadság liberális értékét csorbítva a realista biztonság kizárólagos prioritássá emelése következtében.¹²

A realizmus számára ezeken túl fontos jelentőséget kapott a terrortámadás kapcsán, hogy az események több kiemelt problémakör relevanciáját is igazolták. Ezek közül a legfontosabbak: a tömegpusztító fegyverek proliferációjával kapcsolatos álláspont, amit a „bukott” és „lator” államok mellett szeptember 11. után a terrorista szervezetek tekintetében is hangsúlyozni kezdtek; a katonai ügyek forradalma (*Revolution in Military Affairs*

9 Kiss J., László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris, 2009, 220. o.

10 Uo. 222–225. o.

11 Frederick MOTSON, LL. B. BARRISTER: 9/11 and the New Global Terrorism: Can Unconventional Attacks be Explained by Conventional Theories? In: Frederick MOTSON (ed.): *Pressing Questions: A Collection of Political, Economic and Legal Perspectives*, Great Dominion Publishing, 2010, pp. 47–48.

12 Louis KLAREVAS: *Political Realism: A Culprit for the 9/11 Attacks*. *Harvard International Review*, [online], 2004. 09. 22. Forrás: freepatentsonline.com [2013. 04. 25.]

– RMA), ami az Egyesült Államok katonai előnyének minőségi növelésére összpontosít a világ többi részével szemben, és amit a terrorizmussal szembeni küzdelemben is hangsúlyosnak értékelt a Bush-kormányzat; illetve végül, de nem utolsósorban a „civilizációk összecsapása” huntingtoni elméletének az iszlám és a Nyugat közötti összecsapásra fókuszáló értelmezése.¹³

Az al-Káida a Bush-kormányzat realista elméleten alapuló gyakorlati megközelítésében az Egyesült Államok világhatalmi szerepét, hegemoniáját kétségbe vonó ellenséges állami szereplők meghosszabbított karjaként jelenik meg. Eszerint az elképzelés szerint pusztán arról van szó, hogy az államok versengésének módszereiben jelent meg új elem a nemzetközi terrorizmus által, a versengés szereplői, az elmélet realista alapvetései nem változtak. Ez a konkrét szituációra lefordítva azt jelentette, hogy a tálib rezsim Afganisztánban állami szereplőként támogatta, szervezte és finanszírozta az al-Kaidát saját államérdekének megvalósítására.¹⁴ A realizmusra épülő amerikai külpolitika felfogása szerint a szervezet fő célja az volt, hogy kiűzze az Egyesült Államokat és szövetségeseit a Közel-Keletről, és fennhatóságot szerezzen egy térségben elhelyezkedő állam, valószínűleg Irak felett. Ezt az állami hatalmat felhasználva képessé válhat arra, hogy támadást indítson Washington ellen, megdöntse a Közel-Kelet mérsékelt rendszereit, és „létrehozzon egy totalitárius iszlám birodalmat, ami Spanyolországtól Indonéziáig terjed”.¹⁵

A Bush-doktrína egyértelműen egy államközpontú felfogásra, a katonai erő prioritására alapozta az al-Káida elleni válaszreakciót, terroristaként tekintve mindazon államokra, melyek a terroristákat befogadják és támogatják.¹⁶ Ezáltal azon elképzelés mentén cselekedett, hogy megsemmisítve a terrorizmus támogatóit, magát a terrorizmust is képes lesz megsemmisíteni, hiszen azt realista vilásképe szerint pusztán államok eszközeként volt képes értelmezni. A „terrorizmus elleni háború” a csatlakozni hajlandók koalícióján alapult, szintén pusztán állami szereplőkre építkezve, a bevonható nemzetközi szervezetek többségének figyelmen kívül hagyásával, a nemzetközi rendszer által kínált egyéb megoldások, mechanizmusok megkerülésével.

A realista megközelítés gyakorlati külpolitikára való lefordítását a történelem nem igazolta. Bár az Egyesült Államok az afganisztáni háborúban súlyos csapást mért az al-Kaidára, nem volt képes teljes mértékben felszámolni a szervezetet, mi több, a körülmények hatására a terrorszervezet átalakult egy sokkal diffúzabb, ideológiai hangsúlyú, globális jelenléttel bíró, kiterjedt erőforrásokkal rendelkező hálózattá, melynek tevékenységi területei jóval meghaladják a realizmus államközpontú vilásképeinek határait – és ezáltal nemcsak ingerküszöbét, hanem az elmélet alapjain felvázolható válaszreakciók spektrumát is. Emellett, a realisták szempontjából sem elhanyagolható módon a beavatkozás kétes eredménye megkérdőjelezte az Egyesült Államok világhatalmi potenciálját, számos erőforrást emésztett fel, illetve Washington hitelességvesztéséhez is jelentősen hozzájárult világszerte.

13 BUZAN: *i. m.*, 10. o.

14 MOTSON, BARRISTER: *i. m.*, p. 48.

15 George W. BUSH: *Speech to Woodrow Wilson Center*, [online], 2005. 12. 14. Forrás: whitehouse.gov, [2013. 04. 25.]

16 Kiss J. László: *Biztonságelméletek – biztonsági tanulmányok*. ZMNE, Budapest, 2009, 36. o.

Több mint egy évtizeddel később az „Iszlám Állam” tevékenysége és rendkívül gyors térnyerése újra felveti a realista megközelítéseken alapuló külpolitikai értelmezések¹⁷ problémáját a transznacionális terrorizmus kapcsán. Az „Iszlám Állam” céljai több szempontból hasonlóságot mutatnak az al-Káidával, a szervezet ugyanis egyértelműen Nyugat- és Egyesült Államok-ellenes, és nemcsak a Közel-Keleten, de globális szinten is megkérdőjelezi az Egyesült Államok világhatalmi szerepét, hegemóniáját, illetve a nyugati értékeken alapuló világregendet.

Az al-Káidával ellentétben azonban a szervezet valós törekvéseket mutat arra, hogy államszerű szereplőként, kalifátusként jelenítse meg magát a nemzetközi rendszerben – ami, úgy tűnhet, indokolt alapot szolgáltat a realista külpolitikai értelmezések alkalmazásának. Az „Iszlám Állam” esetében mind Szíria, mind Irak esetében valóban megjelenik az államok elleni harc, a területek birtoklásának igénye, illetve az elfoglalt területek feletti igazgatás megszervezésének szándéka, amit a kalifátus kikiáltása is határozottan mutat.¹⁸ Emellett tevékenysége számos alkalommal deklarált módon arra a hosszú távú célra irányul, hogy minél nagyobb területen egyesítse az *ummát*, a hithű muszlimok közösségét az újjáéledt kalifátus keretei között, kiterjesztve uralmát Irak és Szíria területén túlra is – ami jól mutatja a territorialitás jelentőségét a szervezet számára. Ebből a szempontból tehát párhuzamba állítható a realizmus által az elemzés alapvető egységének tekintett veszfáliai típusú államfogalom legfőbb tulajdonságaival, tehát az államterület, a lakosság és a kormányzat, vagyis az igazgatási rendszer egységével.¹⁹ Az „Iszlám Állam” által birtokolt területeken – bár ezek határai folyamatos változásban vannak – megindult egyfajta köz-igazgatás, jog- és adórendszer kiépítése, melyet a szervezet erőszakmonopóliuma biztosít és kényszerít ki szükség esetén.²⁰ Ugyanez a központosított erőszak teszi lehetővé az „Iszlám Állam” szuverenitásának kiterjesztését újabb területekre is. Látható tehát, hogy a szervezet mind szándékaiban, mind megvalósult tevékenységében az al-Káidánál sokkal közelebb áll a realizmus által elemezhető állami entitásokhoz. Igazolhatja-e azonban ez a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak elhanyagolását az amerikai külpolitika számára?

Annak ellenére, hogy mindezek alapján egy államszerű képződményről beszélhetünk, félrevezető lenne al-Bagdádi kalifátusát valódi államként értelmezni, különösen a realizmus keretei között. Az „Iszlám Állam” esetében egyrészt megkérdőjelezhető az államiság objektív kritériumainak való tényleges megfelelés. Az államterület feltételezi az állam határainak meghatározását, ami az „Iszlám Állam” esetében még hozzávetőlegesen sem valósult meg. Bár a vitatott határok nem jelentik az államiság akadályát, a szervezet által

17 A külpolitikai válasz mellett az „Iszlám Állam” esetében is megfigyelhetők belpolitikai vonatkozások, bár nem olyan mértékben, mint az al-Káida esetében. Ez indokolt is lehet, hiszen az „Iszlám Állam” mind ez ideig nem jelentett közvetlen fenyegetést az Egyesült Államok területére. Annak ellenére, hogy több fenyegető nyilatkozat is elhangzott, az amerikai Nemzeti Terrorelhárító Központ szerint az „Iszlám Állam” ilyen szempontból nem jelent valós kockázatot. A belső védelmi rendszer elszigetelt, egyéni motivációjú támadásokra készül fel, illetve közvetett módon igyekszik megakadályozni a szervezet térnyerését. (KATZMAN et al.: *i. m.*, p. 1.)

18 Lásd „Iszlám Állam”: [This is the Promise of Allah](http://www.aljazeera.com/news/2014/02/14/this-is-the-promise-of-allah) [online], Al Hayat Media Center. 2014. Forrás: ia902505.us.archive.org, [2015. február 2.]

19 Lásd TREMBECZKI István: A veszfáliai rendszer vége? *Valóság*, 48. évf., 2005/8, 79–90. o.

20 KATZMAN et al.: *i. m.*, p. 5; ARANY Anett, N. RÓZSA Erzsébet, SZALAI Máté: Az Iszlám Állam – következmények. *KKI-tanulmányok*, 2015/1, 22–23. o.

birtokolt területek mellett a nemzetközi rendszer két állama, Irak és Szíria területén keresztül húzódnak, kétségbe vonva ezen államok legitimitását és az erre vonatkozó nemzetközi normákat. A lakosság tekintetében a vesztfáliai állam fogalma valós kapcsolatot tételez fel az állam és lakossága között, ami általában jogok és kötelezettségek formájában jelenik meg. Az „Iszlám Állam” esetében több tekintetben is kétségbe vonható a valós kapcsolat az entitás által birtokolt területen élők és a kialakulóban lévő igazgatási rendszer között. Emellett a kormányzás tényleges képessége is megkérdőjelezhető, hiszen jelenleg ismereteink még a valójában birtokolt területekre vonatkozóan is korlátozottak, nem beszélve a közigazgatás, a jog- és adórendszer tulajdonképpeni működéséről, az információt szolgáltató források elfogulatlansága pedig gyakran szintén kérdéses.

Míndez egy kulcsfontosságú elemhez vezet az „Iszlám Állam” államiságának kérdésében. Egyértelmű ugyanis, hogy a szervezet nem tekinti érvényesnek önmagára nézve a nemzetközi rendszer szabályait és normáit, köztük a vesztfáliai államiság lényegét sem. Az „Iszlám Állam”, mint az előző kritériumok vizsgálatánál is látható, nem fogadja el a jelenlegi határokat és politikai rendszereket, illetve nemcsak kívülállóként tünteti fel magát, hanem retorikájában határozott támadást intéz a nemzetközi rendszer működése ellen. Mindezek alapján elmondható, hogy államként nem illeszthető be a realizmus értelmezési keretébe. Az „Iszlám Állam” államként kezelése ezért a gyakorlatban sem alkalmas a megfelelő külpolitikai válasz megfogalmazására, az entitás értelmezéséhez a liberalizmus és a konstruktivizmus értelmezésének bevonása is szükséges.

A jelenlegi amerikai külpolitika gyakorlatáról elmondható, hogy valamelyest érzékeli ezt a problémát, és finomítani igyekszik a realista elméleti keret értelmezésén. Az Egyesült Államok elnöke, Barack Obama 2014. szeptember 10-i beszédében hangsúlyozta, hogy „az »Iszlám Állam« egészen bizonyosan nem állam... [hanem] egyértelműen és egész egyszerűen egy terrorista szervezet”.²¹ Az Obama által ekkor megfogalmazott stratégia a szervezet ellen „az »Iszlám Állam« rendelkezésére álló földrajzi és politikai tér, valamint az emberi és pénzügyi erőforrások”²² folyamatos csökkentésén alapul – ami egyértelműen túlmutat a realista kereteken.

Az Egyesült Államok azonban a katonai biztonságfelfogást tekinti elsődlegesnek a kérdésben, és az ezáltal biztosított értelmezések révén igyekszik gyakorlati megoldást találni a problémára. Arra törekszik ugyanis, hogy célkitűzéseit elsődlegesen a katonai szférában és a helyi erők támogatásával érje el, amit a nagyszámú tanácsadó és kiképző egységek mellett elsősorban légitámaszok révén valósít meg. 2015 februárjáig Washington közel 6000 légitámaszt intézett Irak és Szíria területén az „Iszlám Állam” ellen.²³ Az elnök jelenleg nem támogatja az amerikai szárazföldi csapatok bevetését, ehelyett szíriai, iraki és kurd csapatok kiképzése révén tartja elképzelhetőnek a szárazföldi műveleteket az „Iszlám Állam” térnyerésének megállítására és visszaszorítására. Emellett egy olyan, 60 országból álló multilaterális koalíciót hozott létre, mely támogatja e célok elérésében, államai tehát képességeikhez mérten részt vesznek a közvetlen katonai akciókban, a tanácsadásban és

21 The White House: *Statement by the President on ISIL*, [online], 2014. 09. 10. Forrás: whitehouse.gov [2015. 02. 02.]

22 The White House: *i. m.*

23 The Washington Post: *Obama lacks strategy to stop Islamic State expansion*, [online], 2015. február 1. Forrás: washingtontimes.com [2015. 02. 03.]

kiképzésben, valamint katonai felszerelést, pénzügyi forrásokat is biztosítanak, illetve hírszerzésük releváns információit is rendelkezésre bocsátják.²⁴ Washington stratégiájának aktuális értékelői egyértelműen a légicsapásokat tartják a leghatékonyabb eszköznek az „Iszlám Állam” ellen. A védelmi minisztérium szerint több száz terrorista vesztette életét a műveletekben, és jelentős erőforrásokat semmisítettek meg a bombázások során.²⁵

Mindezek alapján levonható a következtetés, hogy az Egyesült Államok a katonai erőt tartja a legmegfelelőbbnek az „Iszlám Állam” visszaszorítására, tehát annak ellenére, hogy az akciókat meghatározó külpolitikai diskurzusok igyekeznek nem állami szereplőként tekinteni a szervezetre (ezzel meghaladva a realizmus korlátait), a gyakorlatban mégis az állam ellen irányuló háborús, klasszikus hadviselési módszereket tartják a leghatékonyabbnak. Emellett az is látható, hogy a szárazföldi műveletek terén kulcsszerepet szánnak a térség államainak: az iraki haderő támogatása elsődleges fontosságú cél, ami mellett szíriai és kurd fegyveres erők kiképzésétől várják az „Iszlám Állam” elleni győzelmet.

Obama 2015. február 1-jei beszéde még inkább szemlélteti az ellentmondást az állami korlátok meghaladása és az „Iszlám Állam”-mal szemben alkalmazott gyakorlati eszköztár kapcsán. Az elnök ugyanis igyekszik hangsúlyozni az „Iszlám Állam” jelentőségének eltúlzásával járó kockázatokat, kiemeli, hogy nem állami szereplőről van szó – a megoldást mégis egy „sebészi pontosságú” beavatkozásban látja, melytől azt reméli, hogy teljes mértékben képes megsemmisíteni az „Iszlám Államot”, és felszámolni a létéből fakadó veszélyeket. Látható, hogy az elnök érzékeli a realista megközelítés korlátait, de nem lép ki azok közül, nem veszi figyelembe az elméleti pluralitás hozzáadott értékét, ami képes lehetne árnyalni a teljes, fizikai jellegű megsemmisítés realista elképzelését.

Az eddig áttekintettek alapján levonható a következtetés, hogy a realizmus fogalmainak az „Iszlám Állam” esetében nem feleltethető meg a valóság – nem állami szereplőről van szó, a klasszikus háborús felfogás kizárólagos alkalmazása ezért nem lehet célravezető, a szervezet legyőzéséhez nem elegendő a háború, a bombázás nem képes önmagában megoldani a problémát. Az Egyesült Államok ellentmondásos elképzeléseinek emellett jelentős normatív következményei is vannak. Ebben az esetben ugyanis a realista külpolitikai megközelítés gyakorlati alkalmazása az Egyesült Államok részéről egybecseng az „Iszlám Állam” céljaival: államként kezelve a szervezetet legitim és kvázi egyenrangú ellenfeleként fogadja el azt. Ezzel nemcsak a probléma megoldásához nem kerül közelebb, hanem ehelyett annak súlyosbításához járul hozzá. Összefoglalva elmondható tehát, hogy – bár az Obama-adminisztráció esetében az elméleti diskurzusok jóval árnyaltabbak – az al-Káida esetéhez hasonlóan az „Iszlám Állam” tevékenységét illetően is egy alapvetően egyoldalú külpolitikai reakciót figyelhetünk meg Washington részéről, amelyben a realista megközelítés és megoldásként a katonai erő alkalmazása dominál. Ebben a keretrendszerben több olyan, a megértés és a gyakorlati reakció szempontjából jelentős aspektus figyelmen kívül maradhat, amelyek a liberalizmus és a konstruktivizmus lencséin keresztül meghatározóként jelennek meg. A realista megközelítés hiányosságai még inkább lát-

24 US Department of State: *Special Presidential Envoy for the Global Coalition to Counter ISIL*, [online], 2015. Forrás: state.gov [2015. 02. 02.]

25 US Department of Defense: *Department of Defense Press Briefing by Rear Adm. Kirby in the Pentagon Briefing Room*, [online], 2015 01. 06. Forrás: defense.gov, [2015. 02. 02.]

hatóvá válnak a liberalizmus és a konstruktivizmus elméleteinek értelmezését vizsgálva, illetve azok lehetséges külpolitikai válaszainak megfogalmazásában, melyeket az elemzés további részei tárgyalnak.

Transznacionális hálózatok és szubállami szereplők – a liberális megközelítés

A liberális elmélet egyik leginkább releváns aspektusa a globalizálódás hatásaihoz kapcsolódik a transznacionális terrorizmus vonatkozásában. A globalizáció gazdasági és társadalmi kölcsönhatásai lehetővé teszik a klasszikus realisták által biliárdgolyóként,²⁶ a neo-realisták által fekete dobozként²⁷ kezelt államok „felpuhulását”, átjárhatóvá válását, ami által a gazdasági és társadalmi folyamatok transznacionalizálódnak, hálózatosodnak, és az államoktól függetlenedő, önállósuló elemek alakulnak ki mind globális, mind szubszisztemikus szinten. A liberális elméletre jellemző a deterritorializáció motívumának megjelenése – az államok mellett a nem állami és az államok feletti szereplők is a nemzetközi rendszer fontos elemeivé válnak.²⁸ A határok tehát több szempontból véve is átjárhatók lesznek, a különböző tényezők szabad áramlása, a globális interdependenciák keletkezése során nagy szerepet kap a liberális értékek terjesztése is. Fontos eleme ennek a folyamatnak a külső és a belső biztonság területeinek közeledése, összemosódása. Az elmélet másik jelentős elemét képezi az a feltevés, hogy a liberális értékek és a demokratikus béke védelme során kialakul egy békeövezet, amelynek a veszélyeztetése esetén a liberális államok hajlamosak arra, hogy megfontolatlan vehemenciával avatkozzanak be az övezeten kívül eső, általában harmadik világbeli területeken.²⁹

A realizmus államközpontú megközelítése nehezen és sok félreértéssel tudta megragadni a transznacionális terrorizmus jelenlétét. A liberalizmus ezzel szemben – már meglévő hagyományaira alapozva – megfelelő eszköztárral rendelkezett a határokon átívelő, hálózatos alapon szerveződő terrorszervezetek működésének feltárására, megértésére. Emellett a szeptember 11-i eseményeket vizsgálva igazolható volt a külső és a belső biztonság területei közeledésének elképzelése is (bár, ahogyan a realista elemzésből már kiderült, ebben az esetben a klasszikus liberális értékek szenvedtek csorbát mind kül-, mind belpolitikai szempontból). A transznacionális terrorizmus megjelenése által is bizonyítást nyert az a tény, hogy a korábban az állam belpolitikai kérdései között megjelenő kérdések, mint a szervezett bűnözés, a migráció, az emberi jogok kérdése, vagy a fegyverkereskedelem nem pusztán egyetlen állam belső ügyei közé tartoznak, és így nem képezik tárgyát a nemzetközi kapcsolatoknak, hanem, éppen ellenkezőleg, fontos szerepet játszanak a nemzetközi kapcsolatok alakulásában, az államok biztonságának változásában, így nemcsak a belpolitika, de a külpolitika szempontjából is kiemelkedő relevanciával bírnak.³⁰

26 Lásd Arnold WOLFERS: *The Actors in International Politics*. In Arnold WOLFERS (ed.): *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1962, p. 19.

27 Lásd Kenneth WALTZ: *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979.

28 Lásd John W. BURTON: *World Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

29 Kiss J.: *Változó utak...*, i. m., 294–297. o.

30 Kiss J.: *Biztonságelméletek...*, i. m., 8–9. o.

Az al-Káida szeptember 11-i merényletének hatásai azt is megmutatták, hogy a globális liberális gazdasági rend tudatos irányítása a liberális érvelésnek megfelelően valóban kívül esik az egyes államok hatáskörén. Ez különösen az utazás és szállítások biztonságának növelését szolgáló biztonsági korlátozásokkal kapcsolatban jelent meg, de az is fontos kérdésként merült fel, hogy a nemzetközi gazdaság mennyire kiszolgáltatott a hasonló merényleteknek, illetve, hogy a jelen gazdasági rend nagymértékben tolerálja a nemzetközi szervezett bűnözés vagy akár a transznacionális terrorizmus jelenlétét, mi több, sok esetben szándékolatlanul is lehetőségeket teremt tevékenységük számára.³¹

A transznacionális terrorista hálózatok finanszírozása nagymértékben támaszkodik azokra a „kiskapukra”, amiket a liberális nemzetközi gazdasági rend biztosít. Az egyes államok juttatásai mellett az al-Káida úttörő szerepet játszott ezek felhasználásában. Többek között karitatív és humanitárius célra létrejött szervezeteket, bűnözői hálózatokat, banki mechanizmusokat (muszlim bankrendszer) és fedőcégeket alkalmazott a szervezet pénzügyi forrásainak megszerzésére és a szükséges tranzakciók végrehajtására, ezzel hatékonyan kihasználva a pénzpiacok globalizálódását.³² A nemzetközi gazdasági rend működése emellett a szervezet politikai bázisának kialakulásához is hozzájárult. A gazdasági helyzet alakulása és a terrorizmus társadalmi támogatottsága ugyanis számos szerző szerint szoros összefüggést mutat, a nemzetközi és a lokális gazdasági fejlődés vesztesei könnyebben radikalizálódnak, így a terrorista szervezetek elsődleges társadalmi bázisát képezik.³³

A liberalizmus napirendjén számos további kérdés szerepelt, ami a 2001. szeptember 11-i terrortámadás kapcsán újra előtérbe kerülhetett vagy új megvilágítást nyerhetett, mint például a liberális békeövezet fenntartásának, kiterjesztésének kérdései vagy az Egyesült Államok reakciójának értékelésével kapcsolatban a liberális államok nem liberális rendszerekkel szembeni meggondolatlan agressziójának problémája. Az al-Káida szerepének értékelésében a liberalizmus tehát láthatóan képes olyan szempontok megértésére és megvilágítására, melyek egy realista elemzési keretben a háttérbe szorulnak. Az államközpontú megközelítéssel szemben a liberalizmus elemzési keretében értelmezhetővé válik az a szituáció, hogy az al-Káida működése nem feltétlenül teszi szükségessé egy erős állami támogató jelenlétét, hiszen ebben a világképben, bár jelen vannak az államok, nem beszélhetünk arról, hogy egyértelműen és egyoldalúan (vagy akár egyáltalán) kontrollálnák a további fontos szereplők, mint például a terrorszervezetek működését – ehelyett interakcióban állnak velük.³⁴ Az al-Káida emellett nem államhoz hasonlóan szerveződik, nem hierarchikusan, hanem sejtyszerűen, ami szintén a liberális jellegű megértés elsődlegességét tételezi.³⁵

A liberális megközelítés az al-Káida szerepének teljesen eltérő jellegű felfogásából következően gyakorlati alternatívát is képes lett volna adni a valóságban bekövetkezett ame-

31 Uo.

32 Lásd M. A. LEVITT: The Political Economy of Middle East Terrorism. *Middle East Review of International Affairs*, 6. évf., 2002/4, pp. 49–65.

33 Lásd S. Brock BLOMBERG, Gregory D. HESS, Akila WEERAPANA: Economic Conditions and Terrorism. *European Journal of Political Economy*, 20. évf., 2004/2, pp. 463–478.

34 BUZAN: *i. m.*, 3. o.

35 KISS J.: *Biztonságelméletek...*, *i. m.*, 34. o.

rikai reakcióval szemben. Mivel a terrorszervezet lényege jelentősen eltér egy államétól, az afganisztáni háború csak kisebb részben érintette azt: az al-Káida ideológiai hatalma, illetve a szervezet létrehozásához és támogatottságához hozzájáruló gazdasági és társadalmi körülmények változatlanok maradtak – mi több, az Egyesült Államok hitelességvesztésével teret és újabb támogatókat is nyertek. Egy elméleti lehetséges liberális megoldási javaslat ehelyett, nagy valószínűséggel, az al-Káida politikai, gazdasági és társadalmi bázisának meggyengítésére fókuszált volna, és a szervezet fontos eszközéül szolgáló globalizációt fordította volna ellene. A globalizáció ugyanis megnöveli az államok lehetőségét a kooperatív, multidimenzionális külpolitikára, és számos eszközt ad az Egyesült Államok kezébe. A katonai komponens szerepe ezáltal csökken, a gazdaságé viszont kiemelkedik, és a diplomácia is fontos szerepet kap. Egy multidimenzionális megközelítés alkalmazásával Washington low politics és soft power bázisára építve³⁶ nagy valószínűséggel hatékonyabb, kevesebb áldozattal és jóval pozitívabb megítéléssel járó válaszreakció kidolgozására lehetett volna képes.

Ez a megoldási lehetőség az „Iszlám Állam” esetében is releváns. Annak ellenére, hogy az „Iszlám Állam” hierarchikus szerveződése államra emlékeztető módon alakult ki, a liberális elméleti keretek között egy posztvesztfáliai³⁷ jellegű szereplőként értelmezhető, amely a közel-keleti térség gyenge államai által létrehozott vákuumban, egy gyakorlatilag államtalan transznacionális térben jött létre, és a nemzetközi gazdasági és pénzügyi rendszer lehetőségeit kihasználva biztosítja a működéséhez szükséges feltételeket. A liberalizmus államon belüli és nemzetközi aktorok vizsgálatát lehetővé tevő értelmezése tehát kiemelkedően fontos lehet az „Iszlám Állam” tevékenységének értelmezésében és a biztonsági kihívásra adott reakció megfogalmazásában.

A liberális értékek veszélyeztetésének kérdése egyértelműen felmerül az „Iszlám Állam” tevékenysége kapcsán – az Egyesült Államok pedig, bár ezen értékek legfőbb nemzetközi képviselőjeként lép fel, ezúttal igyekszik elkerülni a meggondolatlan agresszió vádját. Bár a szervezet transznacionális szereplő, két gyenge állam területeit tartja uralma alatt, ami felveti a belügyekbe való be nem avatkozás kérdését. Irak esetében ez a nemzetközi jog szempontjából elfogadhatóan érvényesül, az állam megadta beleegyezését a külső beavatkozáshoz az „Iszlám Állam” ellen. Szíria esetében azonban nem beszélhetünk stabil államhatalomról, a nemzetközi közösség nagy része tagadja az Aszad-kormányzat legitimitását, miközben a polgárháború megszüntette az állami erőszakmonopóliumot, az Egyesült Államoknak pedig ellentmondásos érdekei fűződnek a rendezéshez.³⁸ Legitim, működő kormányzat tehát nem adta beleegyezését a beavatkozáshoz, ami így súlyos kérdéseket vethet fel. Emellett az is felmerül, hogy az „Iszlám Állam” elleni harc tulajdonképpen Bassár al-Aszadot segíti hatalmának visszaszerzésében, ami az amerikai külpolitika saját céljaival is ellentétes lehet.

Továbbá, bár Irakban megvalósult az állam hozzájárulása, itt is akad tisztázatlan probléma, mégpedig a kurd államiség kérdése. Az Egyesült Államok határozottan támogatja a

36 Lásd KLAREVAS: *i. m.*

37 A tanulmány a későbbiekben a szervezet prevesztfáliai jellegzetességeire is kitér.

38 Natalino RONZITTI: *The Intervention against the Islamic State under International Law* [online], 2014. 11. 07. Forrás: isn.ethz.ch, [2015. 02. 02.]

kurd regionális kormányzat *pesmerga* erőit, nemcsak tanácsadókkal, de fegyverekkel is³⁹ – ami egy hosszú idő óta államiságért küzdő, a központi kormányzattal feszült viszonyt fenntartó nem állami szereplő esetében további kérdéseket vet fel. Annál is inkább, mivel a harcok kimenetele a környező államokban élő kurd kisebbségekre is számottevő hatást gyakorolhat.

Az „Iszlám Állam” elleni harc kontextusában tehát számos nem állami, kvázi állami vagy transznacionális szereplő jelenik meg, melyek tevékenységének elemzése a realista kereteket alkalmazva nem valósulhat meg maradéktalanul, a liberalizmus értelmezéseinek figyelmen kívül hagyása több fontos tényezőről elvonhatja az elemzők és a döntéshozók figyelmét. A történetekben meghatározó folyamatokat, mint például az állami ellenőrzés gyengülése, a határok szerepének csökkenése a politikai közösségek elválasztásában, a transznacionális államtalan terek kialakulása, a liberalizmus több irányzata is képes magyarázni.

Az utazás és szállítások biztonságát tekintve az „Iszlám Állam” esetében nem alakult ki az a világméretű figyelem, mint az al-Káida merénylete után, mivel a szervezet a közel-keleti térségen kívül mind ez idáig nem hajtott végre támadást. Egy más típusú, de hasonló jellegű kérdés azonban határozottan felmerült, mégpedig a világ számos régiójából érkező személyi és anyagi utánpótlás problémája. Mind az „Iszlám Állam” harcában részt venni kívánó személyek, mind a szervezet tevékenységének következményei elől menekülő nemzetközi mozgásával kapcsolatban fontos kérdésként jelenik meg a korlátozás és az ellenőrzés igénye.

Az „Iszlám Állam” az al-Káidához hasonlóan a nemzetközi gazdasági és pénzügyi rendszer „kiskapuit”, beleértve az évszázadok óta létező, a hatóságok által szinte követhetetlen *havala*-rendszert,⁴⁰ használja fel finanszírozásának biztosítása érdekében. Washington stratégiáiban egyre nagyobb hangsúlyt fektet ezek kiküszöbölésére annak érdekében, hogy korlátozza a szervezet hozzáférését a pénzügyi forrásokhoz. Emellett nagyban hozzájárult az ENSZ Közgyűlés 2178. határozatának elfogadásához 2014 szeptemberében, melynek fő célja az „Iszlám Állam” és az al-Nuszra Front részére érkező pénzügyi források és a külföldi harcosok áramlásának korlátozása.⁴¹ Ebből a szempontból tehát megfigyelhető a liberális elméleti keret felhasználása az Egyesült Államok külpolitikai reakcióiban. A pénzügyi források korlátozásának gyakorlati megvalósítása azonban azt is megmutatja, hogy a realista megközelítések még ebben az esetben is fontos szerepet játszanak. A korlátozásokat ugyanis nemcsak a nemzetközi pénzügyi rendszerben történő intézkedések révén igyekeznek végrehajtani, hanem bombatámadásokat is alkalmaznak, melyek olajfeldolgozással kapcsolatos létesítményeket vesznek célba, hogy csökkentsék az „Iszlám Állam” szénhidrogén-értékesítésből származó bevételeit.

Obama elnök beszédeiben a szervezet teljes megsemmisítése jelenik meg a legfőbb célként, ami a realista meggyőződést tükrözi. A liberalizmus ezzel szemben az al-Káida

39 KATZMAN et al.: *i. m.*, 12. o.

40 Lásd World Bank – International Monetary Fund: *Informal Funds Transfer Systems: An Analysis of the Informal Hawala System*, [online], 2003. Forrás: wds.worldbank.org, [2015. 02. 02].

41 United Nations: *Security Council Unanimously Adopts Resolution Condemning Violent Extremism, Underscoring Need to Prevent Travel, Support for Foreign Terrorist Fighters*, [online], 2014 09. 24. Forrás: un.org, [2015. 02. 02.]

esetéhez hasonlóan arra hívja fel a figyelmet, hogy a teljes megsemmisítés nem lehetséges, lévén az „Iszlám Állam” nem állam, hanem egy transznacionális ideológián alapuló terrorszervezet, melynek más térségekben is vannak támogatói. Emiatt folyamatos, többfrontos küzdelemként írja le a „terrorizmus elleni háborút”, amelyben a katonai eszközök mellett minden korábbinál jobban felértékelődik a politikai, gazdasági és diplomáciai elemek jelentősége.⁴² Ez a felfogás az „Iszlám Állam”-mal kapcsolatosan is egy sokoldalúbb, kevésbé katonai jellegű fellépés elméleti alapjait teremtheti meg, a globalizáció által az Egyesült Államok rendelkezésére bocsátott gyakorlati eszközök pedig itt is kibővítik a lehetséges reakciók spektrumát. A gazdasági komponens fontosságának, illetve a térség állami és nem állami szereplőivel folytatott diplomáciai kapcsolatok szerepének növelése, a kérdésben kialakult koalíció nem elsődlegesen katonai biztonságfelfogáson alapuló mozgósítása, illetve a releváns nemzetközi szervezetek és más transznacionális aktorok bevonása fontos változásokat eredményezhetne az amerikai külpolitika gyakorlatában.

Ideológiák és diskurzusok küzdelme – a konstruktivista megközelítés

A konstruktivista megközelítés azt az álláspontot képviseli, hogy a nemzetközi rendszerben az államok és a nem állami szereplők vizsgálatánál kiemelkedő szerepet játszik az aktorok interakcióinak vizsgálata és a rendszerben jelenlévő elvek, értékek, normák, identitások tanulmányozása. Mivel a kultúra fogalma mindezeket magában foglalhatja, és kölcsönhatásban áll az identitás alapjait képező értékekkel, társadalmi norma- és szabályrendszerekkel, ez a tényező is nagy szerepet kap az elemzésekben.⁴³ A konstruktivizmus azonban nem egyszerűen elemzési egységének meghatározásában tér el a realizmustól és liberalizmustól, hanem más jellegzetességeiben is.⁴⁴ A konstruktivizmus ugyanis, az előzőekkel ellentétben, nem tekinthető „nagy” vagy „kompakt” elméletnek, hanem sokkal inkább egy világnézetről van szó, mely nem átfogó képet igyekszik létrehozni a világ valóságáról, nem fókuszál egy meghatározott elemzési szintre vagy elemzési egységre, hanem arra törekszik, hogy leírja és megmagyarázza e valóság társadalmi, interszubjektív eszközökkel való megkonstruálásának folyamatát.⁴⁵ A konstruktivizmus a realizmussal és a liberalizmussal ellentétben ontológiailag nem tekinthető materiális elméletnek, hiszen a valóságot a természeti jelenségekhez diskurzusok által társított jelentések folyamatos kölcsönhatásában, társadalmi konstrukcióként értelmezi, melyben az ideák, normák, identitások szerepe, a percepciók tudatformáló ereje válik hangsúlyossá.⁴⁶ Az elmélet emellett a racionális választás elvét is elveti, ezzel közös platformra állítva kritizálja a realizmust és a liberalizmust. Módszertanában – a valóság objektív megismerhetőségét elvető episztemo-

42 GAZDAG Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika: Biztonsági tanulmányok*. ZMNE, Budapest, 2011, 183. o.

43 Christine AGIUS: Social Constructivism. In: Alan COLLINS (ed.): *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 87–103, p. 93.

44 Lásd Alexander WENDT: *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

45 Xymena KUROWSKA, Friedrich KRATOCHWIL: The Social Constructivist Sensibility and Research on Common Security and Defence Policy. In: Xymena KUROWSKA, Fabian BREUER (eds.): *Explaining the EU's Common Security and Defence Policy: Theory in Action*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012, pp. 86–89.

46 Kiss J.: *i. m.*, 353–360. o.

lógiai kiindulópontnak megfelelően – gyakran megjelennek a posztpozitivisták eszközei, köztük elsősorban a diskurzuselemzés.⁴⁷

A konstruktivizmus mind ontológiai, mind episztemológiai, mind módszertani szempontból kiemelkedően releváns eszközökkel rendelkezik a terrorizmussal kapcsolatos kérdések megértésére, elemzésére. A terrorizmus lényege ugyanis a megfélemlítés és elbizonytalanítás, ami számos szállal kötődik a társadalmak által a valósághoz társítva létrehozott interszjektív tartalmakhoz. Ezt leginkább a tömegkommunikáción keresztül éri el, mely sajátos, a kialakuló diskurzusok által formált valóságot hoz létre, aminek gyakran igen kevés tényleges köze van a materiális valósághoz. Az így kialakuló fenyegetettségkép az, amivel a terrorista szervezetek képesek politikai befolyást kialakítani célpontjaik felett, és elképzeléseik megvalósításának útjára léphetnek.⁴⁸ A vizsgált szervezetek politikai iszlám alapokon kialakult terrorizmusának esetében emellett mind a politikai iszlám ideológiáinak, mind az ezek egy részének háttérben meghúzódó Kelet-Nyugat dichotómiának a kialakulása és szerepe is vizsgálható diskurzuselemzések révén.

Mindezek alapján az al-Káida tevékenységének és motivációinak megértésére a konstruktivisták elmélet teljesen eltérő keretrendszerrel biztosít, mint a realizmus vagy a liberalizmus. A racionalista elméletek ugyanis azt feltételezik, hogy az al-Káida, a nemzetközi rendszer többi szereplőjéhez hasonlóan, nyugati értelemben véve hatalommaximalizáló, így materiális érdekek mentén, a racionális választás elméletének megfelelő költség-haszon elemzés által motivált, céljai pedig területekhez kapcsolhatók.⁴⁹ Az al-Káida azonban teljesen más rendszerben építette fel érdekeinek rendszerét, a racionalista elméletek eszköztára ezért sok tekintetben csődöt mond a szervezet szerepének értékelésénél.

A szervezet stratégiája a politikai célokra újraértelmezett muszlim identitás terjesztése és propagálása, ami a muszlimok globális közössége, az *umma* részére szól. Ezen ideológia legfontosabb eleme egy új, nemzeteken és államokon is átívelő muszlim identitás meghatározása, melyben nagy szerepet kap a Nyugattal, a politikai és gazdasági liberalizmussal, valamint a modernizációval való szembenállás hangsúlyozása, továbbá a Nyugat befolyása elleni közös cselekvésre való felszólítás, ami magában foglalja a politikai iszlám elveinek megvalósítását az élet és a politika minden területén. A terroriszervezet által képviselt rétegek, csoportok tipikusan azok a szereplők, amelyek a Nyugat aszimmetrikus függésben lévő befolyási övezetében helyezkednek el. Esetükben nagy szerepet kap az ebből származó kiábrándultság, relatív hatalomnélküliség, bizalmatlanság problémája, melyek arra készítethetik e rétegek, csoportok képviselőit, hogy e szituáció megváltoztatása érdekében a látszólag kiutat mutató radikális ideológiák felé forduljanak.

A szervezet ideológiájában rendkívül erős a normák szerepe, melyek a „jó muszlim” percepcióját határozzák meg. Ezt mutatja az is, hogy a dzsiháid motívuma jelentős szerepet játszik az al-Káida által terjesztett ideológiában és a szervezet által megtervezett terrorcselekmények elkövetésében, és az ideológiában való hit sokszor a dzsiháid keretében, nyugati szemmel nézve irracionális vérontásnak tűnő öngyilkos merényletek elkövetése

47 Christian REUS-SMIT: Constructivism. In: Scott BURCHILL et al. (eds.): *Theories of International Relations*, Palgrave, Basingstoke, 2005, pp. 188–193.

48 Kiss J.: *Változó utak...*, i. m., 37. o.

49 Uo., 34. o.

által nyer kifejezést.⁵⁰ Egyértelműen látható, hogy a racionalista elméletek materiális ontológiai megközelítése, racionális választásra épülő elképzelései, az identitást és a diskurzusok interszubjektív valóságformáló erejét nem releváns elméleti kategóriának tekintő módszerei nem képesek ezeknek az aspektusoknak a megragadására.

A „terrorizmus elleni háború” konstruktivista lencsén keresztül tekintve egyértelműen hibás politikának bizonyul. A terrorizmus háborúja ugyanis nemcsak nem a harctéren, Afganisztán állam jól lehatárolható területén zajlott (mint az már a liberalizmus szemszögéből is egyértelműen megállapítható volt), hanem sokkal inkább az ideák, a diskurzusok, az interszubjektíven alakított valóságpercepciók világában, ahol nem katonai erővel, hanem a gondolatok, a megfélemlítés erejével harcolnak az Egyesült Államok befolyása ellen, egy alternatív világrend kialakításáért, a kulcsfontosságú elemként megjelenő politikai célokra újraértelmezett iszlám identitás szolgálatában.

Az „Iszlám Állam” esetében a konstruktivista megközelítés bevonása a külpolitikai válaszok kialakításába szintén kulcsfontosságú kérdések elemzését és magyarázatát segítheti elő. Ezek közül a legjelentősebb ebben az esetben is a szervezet gyökereinek, ideológiájának és általános motivációjának vizsgálata. Az al-Káida esetében kiemelt tényezők többsége az „Iszlám Állam” elemzésében is nagy szerepet játszik, a racionalista elméletek korlátai itt is egyértelműek. A politikai iszlám és az újrafogalmazott muszlim identitás, az államokon és nemzeteken átívelő *umma* megszólítása, a Nyugat-ellenesség, a „jó muszlim” viselkedését szabályozó szigorú normarendszer és a dzsihád fogalma egyaránt hozzájárul az „Iszlám Állam” tevékenységének értelmezéséhez is.

A konstruktivista nézőpont alkalmazása emellett nagyban átrajzolja az „Iszlám Állam” államiságáról alkotott képet. A kulturális, történeti tényezők bevonása az elemzésbe rávilágít arra, hogy a korai iszlám hódításokat idéző terjeszkedéssel és a kalifátus kihirdetésével a szervezet a 7–8. századi iszlám államiságot igyekszik felidézni.⁵¹ Az „Iszlám Állam” kalifátusának egyik fő célja az *umma* „újjaélesztése”, vagyis egy új muszlim identitás és normarendszer megteremtése, melynek célközönségét számos Korán-idézzel és történelmi utalással igyekszik megnyerni, *bajaa*-át,⁵² vagyis hagyományos hűségesküt követelve Ibrahim kalifa számára.⁵³ Ennek ellenére azonban, a muszlim gyökerekhez való visszatérést propagáló ideológiákhoz és szervezetek többségéhez hasonlóan, egy történetileg sosem létezett entitáshoz való visszatérést sürget.⁵⁴ Emellett fontos az a tény is, hogy az „Iszlám Állam” kalifátusa egyértelműen egy archaikus képződmény, egy prevesztfáliai állam gondolatát hordozza, ami megmagyarázza azt is, hogy miért veti el a vesztfáliai rend alapfogalmait, a nemzetállamot, a nemzetközi rendszer normáit, a nemzetközi jog alapvetéseit, illetve, hogy milyen alapon jelent kihívást a jelenleg fennálló nemzetközi rendszer egészének, prevesztfáliai jellemzőit posztvesztfáliai elemekkel kombinálva. Ezen sajátos

50 LYNCH: *i. m.* alapján.

51 ARANY Anett, N. RÓZSA Erzsébet, SZALAI Máté: Kobane – eltérő érdekek és percepciók csatája. *KKI-tanulmányok*, 2014/2, 3. o.

52 Lásd TUSKE László, N. RÓZSA Erzsébet: „Jázmin forradalom” a Közel-Keleten, avagy egy új korszak kezdete? *MKI-elemzések*, 2011/2, 5. o.

53 „Iszlám Állam”: *i. m.*

54 DOBROVITS Mihály: Posztmodernitás és retardáció. A közel-keleti iszlamista mozgalmak anatómiájához. *Rubicon*, 2015/2, 43. o.

államiságkonstrukció vizsgálatához szükséges egyrészt az alapjául szolgáló ideológiának és fő diskurzusainak, másrészt pedig ezek terjesztési módszereinek elemzése, amihez a konstruktivizmus szolgáltatja a megfelelő kereteket. Az „Iszlám Állam” tevékenységének elemzéséhez elengedhetetlen például a szunnita szervezet ultrakonzervatív dzsihadizmusának és síitaellenességének, valamint a „könyv népeihez” fűződő viszonyának megértése, illetve az erőszak és a brutalitás korai muszlim szektákban elterjedt módszereinek és elméleti hátterének ismerete, ami nem nélkülözheti a széles körű kulturális és történeti kontextus megismerését, melyek a jelenlegi diskurzusok alapjait képezik. Emellett a radikális iszlám társadalmi (és akár egyéni) válságokból kiutat mutató „vonzerejének”⁵⁵ jelentősége is nagy szerepet játszik a szervezet támogatottságának, illetve a világ számos térségéből, köztük Nyugat-Európából is érkező harcosok nagy létszámának magyarázatában.

Obama nyilatkozataiban visszatérő fordulatként jelenik meg az a hibás feltételezés, hogy az „Iszlám Állam”-nak „nincs más elképzelése, mint lemészárolni mindenkit, aki az útjába áll”.⁵⁶ A fenti gondolatmenet már rámutatott, hogy a szervezet nehezen lehetne vádolható az elképzelések hiányával, mi több, a média célzott használatával ezen elképzelések igen gyorsan terjednek világszerte. A modern telekommunikációs eszközök a hit és a politikai iszlám hatékony megjelenítőiként jelennek meg az „Iszlám Állam” megítélésében. A szervezet látható szakmai hozzáértéssel egy saját vizuális világot hozott létre⁵⁷ ideológiája minél szélesebb körben való terjesztésére, amelynek révén az írni-olvasni nem tudó közönséget is rendkívül gyorsan el tudja érni – ezzel hozzájárulva az iszlám „vonzerejének” kiterjesztéséhez is. A képi elemek emellett alkalmasak a terrorizmus legfontosabb céljának, a megfélemlítésnek és elbizonytalanításnak a megjelenítésére és fokozására, ebben az esetben globális szinten – ami nagymértékben hozzájárul az Obama által hangsúlyozott brutalitás magyarázatához is.

Mindezek alapján levonható a következtetés, hogy a konstruktivizmus elméleti kereteiben az „Iszlám Állam” retorikai eszközeinek, terjesztett diskurzusainak vizsgálata révén számos fontos elemmel egészíthetjük ki a realizmus és a liberalizmus keretei között megfogalmazott külpolitikai válaszreakciók spektrumát. A terrorizmus elleni háború, csakúgy, mint az al-Káida esetében, sem felfogásában, sem eszközeiben nem alkalmas a terrorista szervezetek és ideológiájuk felszámolására. A liberalizmus kritikái után a konstruktivista megközelítések áttekintése még határozottabban bizonyítja ezt az állítást. Emellett hangsúlyozza azt a tényt, hogy az „Iszlám Állam” nem egy egyszerű „halálkultuszra épülő, vagy teljességében a múltba tekintő fantáziakép, ami nem működhet ebben a világban”,⁵⁸ illetve azt is megmutatja, hogy az ilyen jellegű leegyszerűsítések milyen komoly hiányosságokat eredményezhetnek a szervezet ellen folytatott küzdelemben.

A konstruktivizmus által adható lehetséges gyakorlati válasz mind az al-Káida, mind az „Iszlám Állam” tevékenységére két kulcsfontosságú pont körül összpontosulhat. Az egyik ilyen pont a terrorizmus általános motivációinak, kiváltó tényezőinek, gyökereinek

55 Lásd uo.

56 The White House, *i. m.*

57 Lásd Kovács Attila: The „New Jihadists” and the Visual Turn from al-Qa’ida to ISIL/ISIS/Da’ish. *BizPol Affairs*, 3. évf., 2015/1, pp. 46–69.

58 CNN: [Pres Obama on Fareed Zakaria GPS](#), [online], 2015. 02. 01. Forrás: [cnnpressroom.blogs.cnn.com](#), [2015. 02. 03.]

feltárása, vizsgálata, illetve az eszközként alkalmazott diskurzusok elemzése és dekonstruálása, melynek segítségével tompítható a terrorizmus legfontosabb fegyverének, a félelemkeltésnek az éle. A másik ilyen pont a politikai célokra újraértelmezett iszlám identitás vizsgálata, az Egyesült Államokkal szembeni elégedetlenség és ellenségesség okainak, motívumainak elemzése, ami a szeptember 11-i merénylet esetében nagy valószínűséggel még nem túlságosan kiterjedt alkalmazása esetén is megelőzhetne volna az amerikai külpolitika egyik legsúlyosabb hibájának elkövetését: az iszlám és a terrorizmus összemosását, Huntington eszméinek szélsőséges, konfliktuskeltő értelmezését, ami jelenleg is nagy hatással van a nemzetközi kapcsolatok alakulására.⁵⁹ A konstruktivista felfogás értelmében az al-Káida és az „Iszlám Állam” elleni küzdelem legfontosabb csatái az államok elleni katonai beavatkozás helyett az ideológiai, konceptuális csataterén játszódtak és játszódnak jelenleg is.⁶⁰

Összegzés

A tanulmány a nemzetközi kapcsolatok három fő elméletének egymáshoz való viszonyát elemezte az al-Káida és az „Iszlám Állam” esettanulmányán. Ennek során egyrészt rávilágított arra, hogy a tárgyalt eseménysorozatok nem eredményezték e viszony alapvető megváltozását a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus elméletei között, másrészt pedig szemléltette, hogy hogyan értelmezhetők ezek az elméletek Holsti metaforája alapján különböző aspektusokat megragadni és láttatni engedő „napszemüveggént”.

A tanulmány alapvető célkitűzése annak bemutatása volt, hogy az elméleti pluralitás külpolitikai gyakorlatra való lefordítása, vagyis a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése a nemzetközi terrorizmusra adott válaszreakció megtervezési folyamatába nagymértékben hozzájárulhat az adott eseményre adható külpolitikai válasz sikeréhez. Az elemzés során egyértelműen megfigyelhető volt, hogy bár a vizsgált elméletek mindegyike képes a többivel szemben új változókat, tényezőket beemelni az elemzésbe, egyikük sem nyert kizárólagos magyarázó pozíciót, nem borult fel a közöttük kialakult egyensúly. Az is világosan kiderült, Buzan elképzelését igazolva, hogy az elméletek alapvetései megfelelőek voltak az események adott keretbe illesztésére, nem volt szükség új eszközök, vizsgálati módszerek kidolgozására, továbbá az is megfigyelhető volt, hogy az elméletek képesek voltak saját értelmezéseik teoretikus igényességű kialakítására, egyiknek sem kellett a diszkreditálódás veszélyével szembenéznie.

A gyakorlati elem vizsgálata, vagyis az al-Káida és az „Iszlám Állam” tevékenységének különböző elméleti keretekben történő értékelése és elemzése még láthatóbbá tette azt a ténytet, hogy az elméleti pluralitás alkalmazása kiemelkedő fontosságú a valóság helyes értelmezésében, és gyakorlati lefordításának elmulasztása fontos hiányosságokat eredményezhet. Az Amerikai Egyesült Államok realizmusra épülő, államközponitú, a katonai erőt előtérbe helyező, ellentmondást nem tűrő erődemonstrációja a „terrorizmus elleni háború” keretei között az al-Káida helytelen megítélésén alapult, és az amerikai külpolitika kudarcához vezetett. Az „Iszlám Állam” tevékenységével szemben kialakított álláspontok

59 REUS-SMIT: *i. m.*, p. 211.

60 KISS J.: *Változó utak...*, *i. m.*, 37. o. nyomán.

és gyakorlati reakciók, bár ennél mindenképpen árnyaltabbak, jelenleg nagyrészt szintén ebbe az irányba mutatnak. Az államközponitú megközelítések és a katonai erőalkalmazás gyakorlata nagymértékben meghatározza a lehetséges külpolitikai válaszokat, a realizmus eszköztára egyoldalúan jelentős hangsúlyt kap a folyamatokban, míg a liberális és konstruktivista szempontok a legtöbb esetben a háttérbe szorulnak.

Az al-Káida esetéből számos tanulság vonható le az „Iszlám Állam” tevékenységére adott külpolitikai válaszlehetőségekre nézve. Amint azt a tanulmányban áttekintettük, a liberális nézőpont számításba vétele lehetővé teszi a terrorszervezetek deterritorializált felfogását az állami értelmezésekkel szemben, valamint számos tényezővel bővítheti a lehetséges reakciók eszköztárát. A multidimenzionális megközelítés a nemzetközi szervezetek bevonásával, az Amerikai Egyesült Államok gazdasági, politikai és diplomáciai befolyásának felhasználásával, valamint soft power és low politics potenciáljának alkalmazásával nagy valószínűséggel egy hatékonyabb, kevesebb civil áldozatot követelő és kevésbé vitatott válasz lehetőségét biztosította volna az al-Káida esetében, és mindenképpen megfontolásra érdemes az „Iszlám Állam”-mal szembeni küzdelemben is. A konstruktivista nézőpont szintén nagy fontosságú a transznacionális terrorizmus megítélése szempontjából, különösen a szervezetek motivációinak feltárásában, melyek a racionalista elméletek által meglehetősen nehezen megragadhatók, az ebből származó félreértések pedig olyan hibás, túlságosan leegyszerűsítő diskurzusok kialakításához vezettek, mint az iszlám és a Nyugat közötti harc képe, az államok feletti uralomra törekvő al-Káida elképzelése vagy a pusztá „halálkultuszt” képviselő, célok nélküli „Iszlám Állam” gondolata.

A tanulmány eredményeit összegezve levonható tehát a következtetés, hogy a 21. század nemzetközi rendszerében, melyet az új szereplők megjelenése és térnyerése, a határok elmosódása, a tömegkommunikáció befolyása, valamint a biztonság fogalmának általános kiterjesztése jellemez, kiemelkedő fontossággal bír a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek plurális alkalmazása. 2001. szeptember 11. példája arra mutat rá, hogy egy jól átgondolt külpolitikának képesnek kell lennie arra, hogy a gyakorlat nyelvére fordítsa le a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus által értelmezett szegmensek egyesítésével létrehozott valóságpercepciót. Az esettanulmány emellett azt is egyértelművé teszi, hogy ennek elmaradása, vagyis az egyoldalú elméleti szempontból történő értelmezés gyakorlati alkalmazása súlyos hiányosságokhoz, külpolitikai kudarcokhoz vezethet – még a sokak által leginkább konzisztensnek tartott realizmus esetében is. Mindezt napjaink legfontosabb transznacionális terrorizmussal kapcsolatos kihívásával összevetve elmondható, hogy az „Iszlám Állam” egyszerre pre- és posztvesztfáliai természete egy sajátos új minőséget hozott létre napjaink nemzetközi rendszerében, amelynek értelmezéséhez és elemzéséhez, illetve a megfelelő gyakorlati külpolitikai válasz kialakításához elengedhetetlen a plurális elméleti megközelítések alkalmazása.

IRODALOMJEGYZÉK

- Kenneth KATZMAN et al.: *The “Islamic State” Crisis and U.S. Policy*, Congressional Research Service Report R43612, [online], 2015. 02. 11. p. 6. Forrás: fas.org [2015. 03. 04.]
- Barry BUZAN: *The Implications of September 11 for the Study of International Relations*. A ‘Research Agenda in International Politics in the Aftermath of September 11th’ c. konferencián bemutatott tanulmány [online], 2002. Forrás: asrudiancenter.wordpress.com, [2013. 04. 25.]
- Marc LYNCH: *Al-Qaeda’s Constructivist Turn*. *Praeger Security International* [online], 2006. Forrás: marclynch.com, [2013. 04. 25.]
- Marc LYNCH: Al-Qaeda’s Media Strategies. *The National Interest*, 2006. tavasz, pp. 51–56.
- Ronald R. KREBS, Jennifer K. LOBASZ: Fixing the Meaning of 9/11: Hegemony, Coercion, and the Road to War in Iraq. *Security Studies*, 16. évf., 2007/3, pp. 409–451.
- Jane CRAMER: Militarized Patriotisms: Why the U.S. Place of Ideas Failed Before the Iraq War. *Security Studies*, 16. évf., 2007/3, pp. 489–524.
- Laura SJOBERG, Caron E. GENTRY: Reduced to Bad Sex: Narratives of Violent Women from the Bible to the War on Terror. *International Relations*, 22. évf., 2005/1, pp. 5–23.
- April LIDINSKY: The Gender of War: What Fahrenheit 9/11’s Women (Don’t) Say. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 7. 2005/1, pp. 142–146.
- KISS J. László: 9/11 újragondolása – A változás percepciója vagy a percepció megváltozása? *Nemzet és Biztonság*, 2011/7, 71–82 o., 72. o.
- KISS J., László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris, 2009, 220. o.
- Frederick MOTSON, LL. B. BARRISTER: 9/11 and the New Global Terrorism: Can Unconventional Attacks be Explained by Conventional Theories? In: Frederick MOTSON (ed.): *Pressing Questions: A Collection of Political, Economic and Legal Perspectives*, Great Dominion Publishing, 2010, pp. 47–48.
- Louis KLAREVAS: *Political Realism: A Culprit for the 9/11 Attacks*. *Harvard International Review* [online], 2004. 09. 22. Forrás: freepatentsonline.com [2013. 04. 25.]
- George W. BUSH: *Speech to Woodrow Wilson Center* [online], 2005. 12. 14. Forrás: whitehouse.gov, [2013. 04. 25.]
- KISS J., László: *Biztonságelméletek – biztonsági tanulmányok*. ZMNE, Budapest, 2009, 36. o.
- „Islám Állam”: *This is the Promise of Allah* [online], Al Hayat Media Center. 2014. Forrás: ia902505.us.archive.org, [2015. február 2.]
- TREMBECZKI István: A vesztfáliai rendszer vége? *Valóság*, 48. évf., 2005/8, 79–90. o.
- ARANY Anett, N. RÓZSA Erzsébet, SZALAI Máté: Az Islám Állam – következmények. *KKI-tanulmányok*, 2015/1, 22–23. o.
- The White House: *Statement by the President on ISIL*, [online], 2014. 09. 10. Forrás: whitehouse.gov [2015. 02. 02.]
- The Washington Post: *Obama lacks strategy to stop Islamic State expansion*, [online], 2015. február 1. Forrás: washingtontimes.com [2015. 02. 03.]
- US Department of State: *Special Presidential Envoy for the Global Coalition to Counter ISIL*, [online], 2015. Forrás: state.gov [2015. 02. 02.]
- US Department of Defense: *Department of Defense Press Briefing by Rear Adm. Kirby in the Pentagon Briefing Room* [online], 2015 01. 06. Forrás: defense.gov, [2015. 02. 02.]
- Arnold WOLFERS: The Actors in International Politics. In Arnold WOLFERS (ed.): *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1962, p. 19.
- Kenneth WALTZ: *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979.
- John W. BURTON: *World Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 1972.
- Lásd M. A. LEVITT: The Political Economy of Middle East Terrorism. *Middle East Review of International Affairs*, 6. évf., 2002/4, pp. 49–65.
- Lásd S. Brock BLOMBERG, Gregory D. HESS, Akila WEERAPANA: Economic Conditions and Terrorism. *European Journal of Political Economy*, 20. évf., 2004/2, pp. 463–478.

- Natalino RONZITTI: *The Intervention against the Islamic State under International Law* [online], 2014. 11. 07. Forrás: isn.ethz.ch, [2015. 02. 02.]
- World Bank – International Monetary Fund: *Informal Funds Transfer Systems: An Analysis of the Informal Hawala System* [online], 2003. Forrás: wds.worldbank.org, [2015. 02. 02.]
- United Nations: *Security Council Unanimously Adopts Resolution Condemning Violent Extremism, Underscoring Need to Prevent Travel, Support for Foreign Terrorist Fighters* [online], 2014. 09. 24. Forrás: un.org, [2015. 02. 02.]
- GAZDAG Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika: Biztonsági tanulmányok*. ZMNE, Budapest, 2011, 183. o.
- Christine AGIUS: Social Constructivism. In: Alan COLLINS (ed.): *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 87–103, p. 93.
- Alexander WENDT: *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Xymena KUROWSKA, Friedrich KRATOCHWIL: The Social Constructivist Sensibility and Research on Common Security and Defence Policy. In: Xymena KUROWSKA, Fabian BREUER (eds.): *Explaining the EU's Common Security and Defence Policy: Theory in Action*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012, pp. 86–89.
- Christian REUS-SMIT: Constructivism. In: Scott BURCHILL et al. (eds.): *Theories of International Relations*, Palgrave, Basingstoke, 2005, pp. 188–193.
- ARANY Anett, N. RÓZSA Erzsébet, SZALAI Máté: Kobane – eltérő érdekek és percepciók csatája. *KKI-tanulmányok*, 2014/2, 3. o.
- Lásd TüsKE László, N. RÓZSA Erzsébet: „Jázmin forradalom” a Közel-Keleten, avagy egy új korszak kezdete? *MKI-elemzések*, 2011/2, 5. o.
- DOBROVITS Mihály: Posztmodernitás és retardáció. A közel-keleti iszlamista mozgalmak anatómiájához. *Rubicon*, 2015/2, 43. o.
- Lásd KOVÁCS Attila: The „New Jihadists” and the Visual Turn from al-Qa’ida to ISIL/ISIS/Da’ish. *BiztPol Affairs*, 3. évf., 2015/1, pp. 46–69.
- CNN: *Pres Obama on Fareed Zakaria GPS*, [online], 2015. 02. 01. Forrás: cnnpressroom.blogs.cnn.com, [2015. 02. 03.]